

RENATA BRONIKOWSKA

Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk

ORCID: 0000-0001-9000-5355

Zastosowanie aparatu składni formalnej do opisu średniopolskich zdań typu *Śluzna wiedzieć* – możliwości i ograniczenia

Abstrakt: Artykuł przedstawia formalny opis średniopolskich konstrukcji składniowych, w których orzeka się o zdarzeniu za pomocą form przymiotnika w M lp. r.ż. (określanych jako formy PŻP). Autorka skupia się na wyznaczeniu elementu zdaniotwórczego w badanych konstrukcjach oraz zbadaniu, czy różne frazy nazywające zdarzenie, do którego odnosi się predykat, mogą być zinterpretowane jako podmiot gramatyczny. Zastosowanie aparatu składni formalnej do badanych konstrukcji daje możliwość opisu różnych typów zdań z PŻP jako realizacji jednego wzorca składniowego.

Słowa kluczowe: składnia formalna; składnia historyczna; przymiotnik; orzeczenie; podmiot

Przedmiot badań

Artykuł jest poświęcony opisowi składniowemu pewnego rodzaju konstrukcji, występujących w polszczyźnie w okresie od XVI do XIX wieku, za pomocą których orzeka się o zdarzeniu przy użyciu formy przymiotnika w mianowniku liczby pojedynczej rodzaju żeńskiego. Oto przykłady takich zdań:

- (1) *Pewna jest, że Sprawiedliwość Boska niepokutujących musi karać.* (MuthWier 14)¹
- (2) *Pożyteczna jest dla pracowitej młodzieży naznaczyć nadgrody.* (PopisSzk 31)
- (3) *Ty byś kochać miała Ortogula? – To jest niepodobna!* (PowBliz 34)

Interesujące mnie konstrukcje rozwinęły się ze zdań, w których funkcję predykatywną pełniła grupa nominalna złożona z rzeczownika *rzecz* i określającego go przymiotnika. Rzeczownik ten był często pomijany, a jego funkcję przejmowała forma przymiotnika w rodzaju żeńskim. Usamodzielnienie się formy przymiotnikowej w roli orzecznika rozpoczęło proces jej zmiany kategoryjnej – forma przymiotnikowa zaczęła nabierać cech przysłówka². Świadczy o tym coraz częstsze w XVII–XVIII wieku pojawianie się konstrukcji, w których w czasie przeszłym i trybie przypuszczającym zamiast żeńskich form czasownika *być* (*była/byłaby słuszna*) występują formy nijakie (*było/byłoby słuszna*).

Proces adverbializacji, któremu podlegały opisywane formy, nie został jednak ukończony, a orzeczniki przymiotnikowe o postaci M lp. r.ż. do końca swojego funkcjonowania w polszczyźnie zachowały swój pośredni charakter³. Aby podkreślić przejściowy status form typu *pewna, pożyteczna, niepodobna* z przykładów (1)–(3), określam je jako *jednostki PŻP* (formy przymiotnikowe w rodzaju żeńskim pełniące funkcję predykatywną).

Konstrukcje zawierające jednostki PŻP były już opisywane w literaturze poświęconej składni historycznej, m.in. pojawiły się w serii zeszytów gromadzących „zapomniane konstrukcje składniowe” (Kałkowska *et al.* 1972, 1973, 1974, 1975), w artykule H. Konecznej opisującej składnię *Pamiętników* Paska (Koneczna 1957), w artykułach A. Kałkowskiej (1973, 1976)

¹ Analizowane zdania pochodzą z Elektronicznego Korpusu Tekstów Polskich z XVII i XVIII w., znanego pod nazwą KorBa (akronim wyrażenia Korpus Barokowy) (<https://korba.edu.pl/> [21.10.2025]; Gruszczyński *et al.* 2022).

² Można tu widzieć analogię do procesu adverbializacji nijakich form przymiotników typu *słuszno, podobno*, który zaszedł już wcześniej w zdaniach zbliżonych budową do analizowanych tu konstrukcji (por. Słoboda 2023: 379). Obecność w polszczyźnie bezosobowych zdań z orzecznikiem przysłówkowym miała zapewne wpływ na zmiany kategoryjne, którym podlegały żeńskie formy przymiotnika w zdaniach typu (1)–(3).

³ Więcej na temat przemiany statusu gramatycznego jednostek PŻP w XVII–XVIII wieku znajduje się w: Bronikowska 2024.

i Z. Krążyńskiej (1978), wreszcie w monografiach dotyczących składni historycznej K. Pisarkowej (1984) i D. Ostaszewskiej (2002). We wszystkich tych publikacjach były analizowane z użyciem narzędzi składni Klemensiewiczowskiej. W tym artykule chciałabym sprawdzić możliwości zastosowania do ich opisu aparatu składni strukturalnej w jej odmianie formalnej. Podstawę teoretyczną tej propozycji stanowi *Składnia współczesnego języka polskiego* (dalej: SWJP) Z. Saloniego i M. Świdzińskiego (2001, wyd. 5), a także inne prace powstałe w tym nurcie, w szczególności artykuły M. Szupryczyńskiej poświęcone współczesnym zdaniom zbliżonym budową do konstrukcji z PŻP (Szupryczyńska 1995a, 1995b, 2001).

W opisie składniowym konstrukcji z PŻP skupię się na dwóch zagadnieniach. Pierwsze nazywam skrótowo „problemem orzeczenia”, drugie – „problemem podmiotu”. Używając terminologii składni formalnej, w pierwszym wypadku chodzi o wyznaczenie elementu zdaniotwórczego w konstrukcjach z PŻP, w drugim – o wskazanie w tych zdaniach frazy nominalnej w mianowniku i ewentualnie jej ekwiwalentów pozycyjnych.

Problem orzeczenia

Problem orzeczenia w konstrukcjach z PŻP rozważmy na dwóch przykładach:

- (4) *Trudna jest i przykra dla Damy nadętej bogactwy, pięknością, liczością sług, aby myśliła o śmierci, i o wieczności.* (GoussProkopPortret 30)
- (5) *Trudna aby to do końca dobrego przyszło, co ze złego początku wyszło.* (GrodDysk Gv)

W dotychczasowych pracach poświęconych konstrukcjom z PŻP można wyróżnić dwa sposoby podejścia do kwestii orzeczenia w zdaniach tego typu.

Zgodnie z ujęciem Klemensiewiczowskim wypowiedzenia takie jak w przykładzie (4) traktowane były jako zdania zawierające orzeczenie imienne z łącznikiem wyrażonym za pomocą form czasownika *być* i z orzecznikiem przymiotnikowym o postaci M lp. r.ż. Wypowiedzenia ilustrowane przykładem (5), w których forma *jest* była pomijana (co w konstrukcjach z PŻP było częste), zaliczano do równoważników zdań. Taki ścisły podział

konstrukcji z PŻP na zdania i równoważniki zdań został zastosowany w serii *Zapomnianych konstrukcji...* (por. np. Kałkowska *et al.* 1974: 17–18).

Jednak w równoległe powstających artykułach A. Kałkowskiej widać odejście od koncepcji zdania jako wypowiedzenia zawierającego obligatoryjnie osobową formę czasownika. Już w pierwszej pracy poświęconej w całości konstrukcjom z PŻP badaczka rezygnuje z posługiwania się pojęciem *równoważnika zdania*, używając w zamian określenia *zdania bezspójkowe* (Kałkowska 1973: 101). Natomiast w kolejnym artykule, opisującym różne typy „predykatywnych konstrukcji niewerbalnych”, autorka za element zdaniotwórczy w wypowiedzeniach typu (5) uznaje formę przymiotnika o postaci M lp. r.ż. (Kałkowska 1976: 86).

Różnice między oboma podejściami wynikają z położenia nacisku na odmienne funkcje orzeczenia: formalną lub semantyczną, które w wypadku orzeczenia imiennego są podzielone między dwa elementy: łącznik i orzecznik. Ten pierwszy stanowi wykładnik treści modalno-temporalnych, natomiast ten drugi pełni funkcję właściwego predykatu (por. Grzegorzczkova 1999: 119). Zgodnie z interpretacją przyjętą w serii *Zapomnianych konstrukcji...* o istnieniu zdania decyduje składnik formalny, podczas gdy w artykułach A. Kałkowskiej została podkreślona zdaniotwórcza rola składnika semantycznego.

W składni formalnej, programowo abstrahującej od semantycznej warstwy wypowiedzi, zdanie określane jest jako „całostka składniowa ukształtowana wokół centrum będącego formą finitywną czasownika” (Saloni, Świdziński 2001: 43). Kluczowe dla tej koncepcji pojęcie *formy finitywnej* obejmuje: „a) formy osobowe czasowników, b) formy bezosobowe czasowników zakończone na *-no*, *-to* [...], c) formy czasowników niewłaściwych [...]

(Saloni, Świdziński 2001: 42). Zdaniotwórcza rola takich form polega na wyznaczeniu struktury zdania poprzez mechanizm konotacji składniowej. Takie ujęcie pociąga za sobą rezygnację z posługiwania się terminem *orzeczenie imienne*. Za element konstytuujący zdania typu *Wróbel jest ptakiem*. czy *Ojciec jest chory*. zostaje uznana forma finitywna czasownika *być* (w tradycyjnym ujęciu łącznik), która na skutek wymagań konotacyjnych przyłącza frazę rzeczownikową lub przymiotnikową (w tradycyjnym ujęciu orzecznik).

W analogiczny sposób można opisać konstrukcje z PŻP takie jak w przykładzie (4). W tym ujęciu element zdaniotwórczy stanowi forma *jest*, otwierająca miejsce dla jednostki PŻP. Osobnym problemem jest to, czy forma

jest występująca w średniopolskich zdaniach typu (4) reprezentuje ten sam czasownik *być*, który konstytuuje zdania typu *Ojciec jest chory*. Wątpliwości mogą dotyczyć tego, czy jest to czasownik właściwy czy niewłaściwy, tzn. czy otwiera pozycję podmiotu czy ją blokuje, oraz czy można uznać jednostkę PŻP za reprezentanta frazy przymiotnikowej. W obu wypadkach rozstrzygnięcia będą do pewnego stopnia arbitralne, co wynika z charakteru jednostek PŻP będących formami pośrednimi między przymiotnikowymi a przysłówkowymi. Jak pokazuję w kolejnym punkcie, w konstrukcjach z PŻP można wskazać frazy realizujące pozycję podmiotu. Wydaje się więc, że uzasadnione jest traktowanie czasownika *być* w zdaniach typu (4) jako czasownika właściwego, konotującego dwie frazy. Można powiedzieć, że schemat realizowany w zdaniach zawierających jednostki PŻP jest uszczegółowieniem ogólnego schematu zdaniowego czasownika właściwego *być*, mającego znaczenie łącznikowe (por. Saloni 2000: 7).

Składnia formalna daje również narzędzia do opisu wypowiedzeń, w których forma *jest* się nie pojawia (przykład 5). Zagadnienie to związane jest z pojęciem elipsy składniowej.

Zgodnie z ujęciem formalnoskładniowym dane wyrażenie jest określane jako eliptyczne, jeśli został w nim pominięty składnik konotowany przez inną jednostkę składniową występującą w tym wyrażeniu (Saloni, Świdziński 2001: 233). Wyrażenia eliptyczne mogą powstać na skutek zaburzenia różnego typu zależności konotacyjnych. Jeśli nie zostanie wypełniona pozycja wymagana przez formę finitywną, mamy do czynienia z niespełnieniem konotacji podrzędnika. Natomiast brak w zdaniu formy finitywnej jest interpretowany jako niespełnienie konotacji niepodrzędnika, która oznacza „podczepialność pewnej jednostki składniowej do innej jednostki, będącej elementem centralnym odpowiedniej konstrukcji” (Saloni, Świdziński 2001: 235)⁴.

Ten drugi typ wyrażenia eliptycznego występuje, zgodnie z ujęciem M. Szupryczyńskiej, w zdaniach z przysłówkiem lub przymiotnikiem użytych w funkcji predykatywnej, typu *Duszno tu. czy Jasne, że Janek przyjedzie*. (Szupryczyńska 1995a: 177, Szupryczyńska 2001: 257), a więc w zdaniach zbliżonych pod względem budowy do konstrukcji z PŻP. Istotne jest to, że zarówno zdaniom z formą *jest* (np. *Jest duszno.*), jak i ich odpowiednikom

⁴ Szczegółowe omówienie różnych rodzajów elipsy w ujęciu formalnoskładniowym znajduje się w pracy A. Moroza (2002).

niezawierającym tej formy (np. *Duszno*.) przypisuje się ten sam wzorzec składniowy. W obu wypadkach członem konstytuującym zdanie jest forma czasownika *być*⁵. Różnica polega na tym, że w pierwszym wypadku przyjmuje ona postać formy jest, a w drugim tzw. formy zerowej.

Zaadaptowanie tego podejścia na potrzeby opisu zdań z PŻP pozwala również w tych konstrukcjach zobaczyć realizacje tego samego wzorca składniowego. W ten sposób można uniknąć z jednej strony sztucznego podziału na zdania i równoważniki zdań, a z drugiej – uznania, że podane na początku tego punktu zdania z PŻP są konstytuowane przez dwa różne elementy (formę *jest* w przykładzie 4 i formę *trudna* w przykładzie 5). Zgodnie z przedstawioną tu koncepcją oba zdania z PŻP są zbudowane wokół tego samego czasownika *być*. Aby przedstawić to w bardziej wyrazisty sposób, przykład (5) można zapisać, uwzględniając istnienie w tym zdaniu formy finitywnej realizowanej za pomocą formy zerowej:

(5') *Trudna* Ø *aby to do końca dobrego przyszło, co ze złego początku wyszło.*

Trzeba zauważyć, że posługiwanie się pojęciem elipsy spotyka się z krytyką niektórych badaczy⁶. Ponieważ część z tych zarzutów dotyczy poruszanej tu kwestii opisu konstrukcji bez łącznika, warto w tym miejscu choćby skrótowo odnieść się do tego zagadnienia.

Wydaje się, że przynajmniej część zastrzeżeń wysuwanych wobec pojęcia elipsy wynika z różnic w pojmowaniu istoty tego zjawiska. Dla niektórych badaczy składni historycznej określenie *wyrażenie eliptyczne* oznacza przede wszystkim wyrażenie, które w dziejach języka pojawiło się później niż jego dłuższy odpowiednik. Tymczasem w odniesieniu do konstrukcji zawierających łącznik i konstrukcji bez łącznika brak podstaw do rozstrzygnięcia, która z nich była wcześniejsza⁷. Niektórzy badacze twierdzą nawet,

⁵ Inne ujęcie tego problemu proponuje R. Laskowski, który wyraz *duszno* w połączeniu z formą *jest*, obocznie realizowaną jako forma zerowa, interpretuje jako formę predykatywu *duszno* (Laskowski 1999: 61).

⁶ Należy do nich przede wszystkim M. Grochowski, który podważa istnienie zjawiska elipsy (Grochowski 1978).

⁷ Również jeśli chodzi o opisywane tutaj konstrukcje z PŻP, nie jest możliwe wykanie, że zdania zawierające formę *jest* pojawiły się w polszczyźnie wcześniej niż zdania

że to właśnie sama forma orzecznika stanowi pierwotną postać orzeczenia imiennego, a pojawienie się łącznika jest przejawem późniejszej tendencji analitycznej (por. Krążyńska, Mika, Słoboda 2015: 93–94).

Broniąc użyteczności pojęcia elipsy, chcę podkreślić, że w rozumieniu przyjętym w składni formalnej pojęcie to nie jest związane z opozycją pierwotność – wtórność. Ponadto punktem odniesienia dla wyrażen eliptycznych nie są w tej koncepcji inne zdania języka naturalnego, lecz schemat konotacyjny. Ten zaś uwidacznia się w zdaniach, w których obecność formy czasownika *być* jest obligatoryjna, a więc w czasie przeszłym i przyszłym oraz w trybie przypuszczającym i rozkazującym.

Problem podmiotu

Kolejnym problemem związanym z opisem zdań z PŻP jest kwestia podmiotu. W dawnych pracach prowadzonych w nurcie Klemensiewiczowskim można zauważyć znaczne rozbieżności w ujęciu tego zagadnienia. Badacze konstrukcji z PŻP nie byli zgodni co do tego, czy zdanie z orzecznikiem przymiotnikowym o postaci M lp. r.ż. zawiera podmiot, a jeśli tak, to który element konstrukcji go stanowi. Przyjrzyjmy się pod tym kątem trzem typom zdań z PŻP:

- (6) *Leda kto kaznodzieją, byle umiał bajać, Świętych bluźnić, Maryję, katolikom lajać. Bo też to nałatwiejsza [...].* (SynMinKontr 200)
- (7) *Pewna zaś, że oczy cielesne nie obaczą Boga.* (SamTrakt C2v)
- (8) *Niewinnie cierpieć bolesna.* (FlorTriling 141)

Powyższe zdania różnią się sposobem wyrażenia tego, o czym się w zdaniu orzeka. W przykładzie (6) zaimek *to* wskazuje na te elementy zdania poprzedzającego, do których odnosi się predykat. W przykładzie (7) podmiot predyкации jest wyrażony za pomocą zdania składowego podrzędnego, a w przykładzie (8) – grupy bezokolicznikowej.

bez tej formy. Liczne przykłady konstrukcji w tej drugiej, krótszej postaci znajdujemy już w *Słowniku polszczyzny XVI wieku* notującym pierwsze poświadczenia zdań z PŻP. Ponadto przez cały okres XVII–XVIII wieku zdania niezawierające formy *jest* stanowią przeważającą część zdań z PŻP w czasie teraźniejszym.

W tabeli 1 zostały zestawione różne sposoby interpretacji tych zdań, jeśli chodzi o występowanie w nich podmiotu gramatycznego, w czterech pracach poświęconych konstrukcjom z PŻP. Jak widać, badacze w różny sposób kwalifikują poszczególne typy zdań. H. Koneczna wszystkie podane przykłady zaliczyłaby do zdań bezpodmiotowych. Nawet formę *to* w zdaniach typu (6) określa jako podmiot „wtórny” lub „pozorny”, podobnie jak gwarowe *ono* w zdaniu *óno my zol go belo* (Koneczna 1957: 118). A. Kałkowska – przeciwnie, wszystkie te zdania uznałaby za zdania zawierające podmiot, który może być realizowany w różny sposób (Kałkowska 1973: 101–102). W serii *Zapomnianych konstrukcji...* za zdania zawierające podmiot zostały uznane tylko konstrukcje z zaimkami *to*, *co*, a wypowiedzenia, których część stanowi zdanie podrzędne, są traktowane jako zdania bezpodmiotowe (Kałkowska *et al.* 1975: 21). Z kolei Z. Krążyńska stawia granicę między zdaniami typu (7) a (8) – te pierwsze uznaje za zdania bezpodmiotowe, w tych drugich widzi podmiot wyrażony bezokolicznikiem (Krążyńska 1978: 47)⁸.

Tabela 1. Kwestia występowania podmiotu w różnych typach zdań z PŻP w czterech pracach wykorzystujących aparat składni Klemensiewiczowskiej

Sposób wyrażenia podmiotu predykcji	Koneczna 1957	Kalkowska <i>et al.</i> 1975	Kalkowska 1973	Krążyńska 1978
zaimek <i>to</i>	zdanie bezpodmiotowe	zdanie zawierające podmiot	zdanie zawierające podmiot	b.d.
zdanie podrzędne	zdanie bezpodmiotowe	zdanie bezpodmiotowe	zdanie zawierające podmiot	zdanie bezpodmiotowe
grupa bezokolicznikowa	zdanie bezpodmiotowe	b.d.	zdanie zawierające podmiot	zdanie zawierające podmiot

Źródło: opracowanie własne.

⁸ Rozbieżności dotyczące podmiotu w tradycyjnym nurcie składni pojawiają się również w interpretacjach zdań współczesnego języka polskiego zbliżonych budową do konstrukcji z PŻP. Przykładowo bezokolicznik w zdaniach z orzecznikiem przysłówkowym typu *Pływać jest przyjemnie*. w ujęciu Z. Klemensiewicza realizuje funkcję podmiotu (Klemensiewicz 1968: 30), natomiast według B. Bartnickiej stanowi element analitycznego orzeczenia modalnego (Bartnicka 1982: 215). W taki sam sposób traktuje badaczka bezokolicznik w zdaniach zawierających orzecznik w postaci przymiotnika w rodzaju nijakim np. *Spierać się byłoby zbyt ciężkie* (Bartnicka 1982: 219).

Zastanówmy się teraz, jak wyglądałby opis podanych wyżej przykładów w aparacie składni formalnej.

Trzeba zauważyć, że w nurcie formalnoskładniowym pojęcie podmiotu ewoluowało. W pierwotnym ujęciu, zawartym zwłaszcza w SWJP, podmiot rozumiany był wąsko, jako forma rzeczownikowa w mianowniku połączona z formą osobową czasownika związkiem akomodacji dwustronnej (Saloni, Świdziński 2001: 128). Jednakże w późniejszych pracach, zwłaszcza M. Świdzińskiego (1992) i M. Gębki-Wolak (2007) pojawiły się postulaty rozszerzenia pojęcia podmiotu o ekwiwalenty dystrybucyjne frazy nominalnej w mianowniku. Stosując test substytucji, można wykazać, że określonego typu frazy zdaniowe oraz frazy bezokolicznikowe zajmują w strukturze zdania taką samą pozycję, co tzw. podmiot-mianownik. Pokazują to podane niżej przykłady zaczerpnięte z prac przywołanych badaczy:

- (9) *Jana dziwi, że Maria wybrała Piotra.*
- (10) *Jana wszystko dziwi.* (Świdziński 1992: 189–190)
- (11) *Obrzydło nam codziennie jeździć do pracy.*
- (12) *Obrzydło nam codzienne jeżdżenie do pracy.* (Gębka-Wolak 2007: 278)

To szerokie rozumienie podmiotu gramatycznego z powodzeniem można zastosować także do zdań z PŻP. W tym ujęciu podmiot gramatyczny w konstrukcjach z PŻP może być realizowany przez frazę nominalną w mianowniku (przykład 6), frazę zdaniową (przykład 7) lub frazę bezokolicznikową (przykład 8). Pozwoli to na ujednolicony opis zdań, w których różne elementy pełnią tę samą funkcję – wskazywania na ten element wypowiedzi, do którego odnosi się predykat.

Przyjrzyjmy się teraz przykładom zdań zawierających jednocześnie dwie frazy, które mogą być uznane za realizację pozycji podmiotu, i zobaczymy, czy składnia formalna daje narzędzie do opisu takich sytuacji.

W konstrukcjach z PŻP stosunkowo często występuje jednocześnie zaimek *to* i zdanie podrzędne, np.

- (13) *Doświadczona i to iż pewnych roku i miesięcy czasów większa bywa morza intumescencja.* (BystrzInfHydr W3v)

Analogiczne zdania współczesnego języka polskiego, w których zamiast jednostki PŻP pojawia się forma przymiotnikowa w M lp. r.n. (np. *To jest jasne, że Janek przyjedzie.*), analizowała M. Szupryczyńska (2001). Zgodnie z ustaleniami badaczki pozycję podmiotu w takich zdaniach realizuje fraza nominalna, reprezentowana przez korelat⁹ *to* i wprowadzane przezeń zdanie składowe (*że Janek przyjedzie*), przy czym fraza zdaniowa „stanowi podrzędnik korelatu, rozwijający frazę nominalną mianownikową, być może, jako apozycja” (Szupryczyńska 2001: 259–260). Wydaje się, że te ustalenia można zaadaptować na potrzeby opisu zdań z PŻP.

W składni średniopolskiej mamy do czynienia z jeszcze jednym typem współwystępowania dwóch sposobów wyrażania podmiotu, a mianowicie ze zdaniami, w których pojawia się jednocześnie forma *to* i fraza bezokolicznikowa, np.

- (14) *To najprzystojniejsza podobać się swemu własnemu mężowi.* (BudnyBPow 148)

Zdania o podobnej budowie używane są również we współczesnym języku polskim¹⁰, nie doczekały się jednak opisów w aparacie składni formalnej. W moim przekonaniu dałoby się je zinterpretować w sposób analogiczny do zdań typu *To jest jasne, że Janek przyjedzie.*, gdyż ich struktury są w istocie zbliżone – fraza bezokolicznikowa, podobnie jak zdanie składowe, rozwija ogólną treść zaimka *to* reprezentującego frazę nominalną mianownikową. W tym celu należałoby rozszerzyć pojęcie korelatu, tak aby objęło również formę wprowadzającą frazę bezokolicznikową.

Warto dodać, że można zastanawiać się nad inną interpretacją średniopolskich zdań z PŻP, zawierających formę *to*. To alternatywne ujęcie byłoby możliwe dzięki uwzględnieniu faktu, że na przestrzeni wieków zmieniała się przynależność kategoryjna nie tylko jednostek PŻP, ale i formy *to*.

⁹ W składni strukturalnej termin ten zastąpił Klemensiewiczowskie określenie „zawodnik zespolenia”, używane w odniesieniu do form zaimka *to* albo wyrażen przyimkowych z tymi formami, poprzedzających wypowiedzenie podrzędne zaczynające się od spójnika, np. *Wierzę w to, że przyjdiesz.* (Saloni, Świdziński 2001: 148).

¹⁰ Oto kilka przykładów z Narodowego Korpusu Języka Polskiego: *To straszne przelewać krew ludzką!*, *To wspinałe poczuć wreszcie dreszczyk emocji [...]*, *To głupie nazywać tęsknotę brakiem uwagi.*

Pierwotnie zaimkowe *to* w niektórych współczesnych użyciach (np. *Jan to mój przyjaciel*.) jest interpretowane jako rodzaj czasownika mającego pewne cechy predykatywu (por. np. Wiśniewski 1990: 110–119). W *Innym słowniku języka polskiego* (ISJP) taka kwalifikacja została również zastosowana w odniesieniu do zdań z przysłówkami występującymi w funkcji predykatywnej. Biorąc pod uwagę, że jednostki PŻP w ciągu swojego funkcjonowania w polszczyźnie nabierały cech przysłówka predykatywnego, można byłoby także w zdaniach typu (14) widzieć realizację tego samego wzorca składniowego, co w przykładach podanych w ISJP (*To miło z pana strony..., Wiesz, to fajnie, że nas odwiedzileś...*). Ponieważ jednak w badanym materiale można wskazać formy *to*, które niewątpliwie reprezentują zaimek rzeczowny, a proces adverbializacji w wypadku większości jednostek PŻP nie został zakończony, bardziej stosowne wydaje się pozostanie przy pierwotnej interpretacji składniowej konstrukcji z PŻP.

Podsumowanie

Podsumujmy przedstawione w tym artykule rozważania dotyczące zastosowania aparatu składni formalnej do opisu średniopolskich konstrukcji z PŻP. Jak starałam się pokazać, formalny język opisu składniowego, mimo że stworzony przede wszystkim na potrzeby analizy zdań współczesnego języka polskiego, można z powodzeniem wykorzystać również w badaniach składni polszczyzny dawnej. W porównaniu ze stosowaną w dotychczasowych pracach składnią Klemensiewiczowską składnię formalną cechuje większa precyzja opisu oraz nacisk na ujawnianie wzorców składniowych, których realizacjami są konkretne wypowiedzenia.

Niewątpliwą korzyścią płynącą z zastosowania aparatu składni formalnej do konstrukcji z PŻP jest możliwość opisu różnych typów zdań z PŻP jako realizacji jednego wzorca składniowego. Dzięki zastosowaniu pojęcia formy zerowej konstrukcje z PŻP mogą być zinterpretowane jako zdania zbudowane wokół formy finitywnej tego samego czasownika *być*, niezależnie od tego, czy jest w nich obecna forma osobowa tego czasownika. Z kolei pojęcie ekwiwalencji pozycyjnej pozwala w różnorodnych konstrukcjach z PŻP zobaczyć zdania zawierające podmiot gramatyczny realizowany za pomocą fraz o różnej budowie, ale równorzędnych dystrybucyjnie. Opisanie średniopolskich zdań z PŻP w sposób analogiczny do zbliżonych do nich

budową zdań współczesnego języka polskiego umożliwi precyzyjne porównanie konstrukcji historycznych i funkcjonujących obecnie.

Przedstawiona w tym artykule propozycja jest z konieczności skrótowa i niepełna. Nie poruszyłam tutaj w szczególności problemu związków akomodacyjnych między poszczególnymi frazami konstrukcji. Chodzi przede wszystkim o korelację rodzajową, która w wypadku zdań z PŻP różni się od typowego schematu zależności w zdaniach konstytuowanych przez czasownik właściwy *być*. Szczegółowego omówienia wymaga kwestia zachwiania uzgodnienia rodzajowego między podmiotem a formą przymiotnika oraz czasownika w czasie przeszłym czy trybie przypuszczającym (konstrukcje typu *To była niepodobna.*) oraz zmiany w tym zakresie zachodzące w okresie funkcjonowania zdań z PŻP (pojawianie się konstrukcji typu *To było niepodobna.*). Do wyjaśnienia niektórych kwestii dotyczących budowy składniowej konstrukcji z PŻP aparat składni formalnej, przeznaczony do opisu języka z perspektywy synchronicznej, zapewne nie wystarczy i będzie musiał być uzupełniony o narzędzia wykorzystywane w badaniach diachronicznych.

Bibliografia

- BARTNICKA B., 1982, *Funkcje semantyczno-składniowe bezokolicznika we współczesnej polszczyźnie*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- BRONIKOWSKA R., 2024, Status gramatyczny predykatów typu *śluszna, pewna* w średniopolskich zdaniach bezosobowych, *Polonica* XLIV, s. 39–55, [online:] <https://doi.org/10.17651/POLON.44.3>
- GĘBKA-WOLAK M., 2007, Problem akomodacji wzajemnej w konstrukcjach z bezokolicznikiem, *Język Polski* LXXXVII, z. 4–5, s. 275–284.
- GROCHOWSKI M., 1978, Czy zjawisko elipsy istnieje? w: M.R. Mayenowa (red.), *Tekst. Język. Poetyka*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN, s. 73–85.
- GRUSZCZYŃSKI W., ADAMIEC D., BRONIKOWSKA R., KIERAŚ W., MODRZEJEWSKI E., WIECZOREK A., WOLIŃSKI M., 2022, The Electronic Corpus of 17th- and 18th-century Polish Texts, *Language Resources and Evaluation* 56, s. 309–332.
- GRZEGORCZYKOWA R., 1999, Problemy dyskusyjne w interpretacji tzw. orzeczenia imiennego, w: W. Banyś, L. Bednarczuk, S. Karolak (red.), *Studia lingwistyczne ofiarowane Profesorowi Kazimierzowi Polańskiemu na 70-lecie urodzin*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 118–124.

- KALKOWSKA A., 1976, Predykatywne konstrukcje niewerbalne w historii języka polskiego, w: S. Urbańczyk, J. Basar, K. Rymut (red.), *Studia z polskiej składni historycznej*, t. 1, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN, s. 85–102.
- KALKOWSKA A., 1973, Składniowe właściwości przymiotników kwalifikujących, *Język Polski* 2, s. 95–104.
- KALKOWSKA, A., KONIECZNA-TWARDZIKOWA, J., PISARKOWA K. (red.), 1972, *Zapomniane konstrukcje składni średniopolskiej (XVII wiek): wybór przykładów*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo PAN.
- KALKOWSKA, A., PISARKOWA, K., SZYBISTOWA, M., TWARDZIKOWA, J. (red.), 1974, *Zapomniane konstrukcje składni nowopolskiej (1780–1822): wybór przykładów*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo PAN.
- KALKOWSKA, A., PISARKOWA, K., SZYBISTOWA, M., TWARDZIKOWA, J. (red.), 1975, *Zapomniane konstrukcje składni nowopolskiej (1822–1863): wybór przykładów*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo PAN.
- KALKOWSKA, A., PISARKOWA, K., SZYBISTOWA, M., TWARDZIKOWA, J. (red.), 1973, *Zapomniane konstrukcje składni średniopolskiej (1700–1780): wybór przykładów*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo PAN.
- KLEMENSIEWICZ Z., 1968, *Zarys składni polskiej*, wyd. 5, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- KONIECZNA H., 1957, O budowie zdania Imć Pana Paskowego słów kilkoro, *Poradnik Językowy* 3 i 4, s. 110–125, 156–164.
- KRĄŻYŃSKA Z., 1978, Z problematyki zdań jednoczłonowych w polszczyźnie XVII wieku (zdania nominalne), w: *Problemy polskiej składni historycznej*, Kraków: Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk, s. 47–63.
- KRĄŻYŃSKA Z., MIKA T., SŁOBODA A., 2015, *Składnia średniowiecznej polszczyzny. Część I. Konteksty – metody – tendencje*, Poznań: Wydawnictwo Rys.
- LASKOWSKI R., 1999, Zagadnienia ogólne morfologii, w: R. Grzegorzczkova, R. Laskowski, H. Wróbel (red.). *Gramatyka współczesnego języka polskiego*, wyd. 3., Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 27–86.
- MOROZ A., 2002, *Strukturalna charakterystyka konstrukcji składniowych zawierających składnik zerowy*, Toruń: Wydawnictwo UMK.
- OSTASZEWSKA D. (red.), 2002, *Polszczyzna XVII wieku. Stan i przeobrażenia*, Katowice: „Śląsk”.
- PISARKOWA K., 1984, *Historia składni języka polskiego*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- SALONI Z., 2000, Projekt artykułu hasłowego BYĆ, *Poradnik Językowy* 3, s. 4–15.
- SALONI Z., ŚWIDZIŃSKI M., 2001, *Składnia współczesnego języka polskiego*, wyd. 5., Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- SŁOBODA A., 2023, Zmiany składniowe w wybranych konstrukcjach składniowych z bezokolicznikiem w średniowiecznej polszczyźnie, *Prace Filologiczne* 78, s. 375–387, [online:] <https://doi.org/10.32798/pf.1190>
- SZUPRYCZYŃSKA M., 1995a, Jeszcze o tzw. „predykatywach przysłówkowych”, *Polonica* 17, s. 173–187.
- SZUPRYCZYŃSKA M., 1995b, Klasyfikacja zdań bezpodmiotowych typu *Było duszno*, *Acta Universitatis Nicolai Copernici, Filologia Polska* 46, *Nauki Humanistyczno-Społeczne* 300, s. 89–113.
- SZUPRYCZYŃSKA M., 2001, O zdaniach typu *Jest jasne że...*, w: W. Gruszczyński, U. Andrejewicz, M. Bańko, D. Kopcińska (red.), *Nie bez znaczenia... Prace ofiarowane Profesorowi Zygmuntowi Saloniemu z okazji jubileuszu 15000 dni pracy naukowej*, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, s. 255–268.
- ŚWIDZIŃSKI M., 1992, Realizacje zdaniowe podmiotu-mianownika, czyli o strukturalnych ograniczeniach selekcyjnych, w: A. Markowski (red.), *Opisać słowa*, Warszawa: Dom Wydawniczy ELIPSA, s. 188–201.
- WIŚNIEWSKI M., 1990, Formalnogramatyczny opis leksemów TO. 2. Słowo *to* w funkcji spójnika, partykuły lub czasownika niewłaściwego, *Acta Universitatis Nicolai Copernici, Filologia polska XXXI*, s. 91–119.

Źródła

- BudnyBPow – Bieniasz Budny, *Krótkich a wezłowatych powieści [...] księgi 4 [...]*, Lubcz 1614.
- BystrzInfHydr – Wojciech Bystrzonowski, *Informacja hydrograficzna*, w: W. Bystrzonowski, *Informacja matematyczna rozumnie ciekawego Polaka świat cały, niebo, i ziemię i co na nich jest w trudnych kwestiach i praktyce jemuż ułatwiająca*, Lublin 1743.
- FlorTriling – Daniel Gamius, *Flores Trilingves Ex viridariis lingvarum decerpti [...]*, Gdańsk 1702.
- GoussProkopPortret – Jacques Goussault, Antoni Maksymilian Prokopowicz (tłum.), *Portret damy pocziwej, rozsądnej i prawdziwie chrześcijańskiej*, Kraków 1779.
- GrodDysk – Jan Grodwagner, *Dyskurs o cenie pieniędzy terażniejszej i niektórych skutkach jej*, b.m. 1632.
- MuthWier – Jan Muthmann, *Wierność Bogu i cesarzowi czasu powietrza morowego należąca*, Brzeg 1716.
- PopisSzk – *Popis szkół wydziałowych warszawskich z różnych nauk na klasy podzielonych miesiąca lipca roku 1784*, Warszawa 1784.
- PowBliż – Anonim, *Sobie rad, drugim rad czyli powieść moralna o bliźniętach [...]*, Lwów 1782.

SamTrakt – Samuel Rabi Marokański, *Traktat Samuela rabina błęd żydowski pokazujący*, Wilno 1705.

SynMinKontr – *Synod ministrów [...]*, w: *Kontrreformacyjna satyra obyczajowa w Polsce XVII wieku*, wyd. Z. Nowak, Gdańsk 1968, s. 197–227.

**The use of formal syntax to describe Middle Polish sentences like
Słuszna wiedzieć – possibilities and limitations**

(s u m m a r y)

This article contains a formal description of Middle Polish syntactic constructions, in which a certain event is predicated using singular feminine nominative adjective forms (referred to as PŻP forms). The author focuses on the designation of the sentence-forming element in the constructions under study, and the question of whether various phrases naming the event to which the predicate refers can be interpreted as the grammatical subject. Applying the formal syntactic apparatus to the constructions under study allows for the description of various types of PŻP sentences as realizations of a single syntactic pattern.

Key words: formal syntax; historical syntax; adjective; predicate; subject